

KLASTER AGRAR SEKTORNING ASOSIY O‘SISH NUQTASI

Shamsitdinova Xonzoda Mardonbek qizi,

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti,

Moliya va buxgalteriya hisobi fakulteti 2-kurs BN-91 guruhi talabasi.

Annotatsiya: Ushbu maqolada klaster tizimining ilmiy-nazaroy jihatlarini tadqiq qilingan va yurtimizda agrar sohaning asosiy qismi bo‘lmish paxtachilik klasteri dinamikasi tahlil qilingan. Shuningdek, agrar sohaning klaster tizimiga o‘tishida to‘sqinlik qilayotgan omillar o‘rganilib, tegishli xulosa va takliflar berilgan.

Kalit so‘zlar: Klaster, agrar sektor, paxtachilik, tayyor mahsulot, yarim tayyor mahsulot, ishlab chiqarish zanjiri.

KIRISH

2022 yilning 10 mart kuni uzoq yillar davomida muhim sanoat homashyoyimiz va uning asosida ishlab chiqilgan mahsulotlarimizga qo‘yilgan global taqiq yechildi. Ya’ni “Cotton Campaign” koalitsiyasining o‘zbek paxtasiga nisbatan baykot bekor qilinganligi rasman e’lon qilindi. Bu prezidentimizning so‘nggi yillarda amalga oshirilgan kuchli siyosiy islohatlarining samarasi edi.

Albatta, mamlakatimizda amalga oshirilayotgan chuqur islohotlar inson qadrini ulug‘lashga qaratilgan. Xususan, qishloq xo‘jaligiga yangiliklar va innovatsiyalar kirgizish ham inson manfaatlariga xizmat qiladi. Paxta yig‘im terimida bolalar va majburiy mehnatga butkul barham berilgani jahon tan olganing yorqin tasdig‘idir. Xalqaro darajadagi mutaxassislarning takidlashicha o‘zbek paxtasiga nisbatan global baykotning bekor qilinishi jahon to‘qimachilik bozoriga qaytishi uchun muhim bir ahamiyatni kasb etadi. O‘zbekiston “GSP+” tizimiga a’zo ekanligi paxtani Yevropa Ittifoqi va Amerika Qo‘shma Shatlatlariga eksport qilish imkoniyatini taqdim etadi.

Islohatlarning yangi davri, tizimga yangicha yondashuv, yangi imkoniyatlarni ochib berilishi negizida fermer xo‘jaligidan klaster tizimiga o‘tishni ham ko‘rishimiz mumkin. Klasterlar bugungi kunda qishloq xo‘jaligida innovatsion g‘oyalar va texnologiyalarni joriy qilish orqali sohada iqtisodiy samaradorlikni taminlayapdi. Bugungi kunda, Klaster tizimini joriy etilishi O‘zbekistonning oppoq paxtasi qora ro‘yhatdan chiqishining asosiy omili bo‘lmoqda. Talaba va budget tashkilot hodimlari paxta terimiga jalb etilmasligining asosiy sababi klasterlar tomonidan yig‘im uchun mablag‘lar ajratildi va yangi zamonaviy paxta terish mashinalari kirib kelishiga imkon yaratdi. Bu o‘z navbatida Jahon bozorida o‘zbek paxtasiga bo‘lgan e’tiborni tortmoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI

M.Porter mamlakat raqobatdoshligini alohida firmalarningemas, balki turli tarmoqlarga firmalar birlashmasi- klasterlarning xalqaro raqobatbardoshligi prizmasi orqali ko‘rish maqsadga muvofiq, xususan, mana shu klasterlarnin ichki resurslaridan samarali tarzda foydalana olish qobiliyati nuhim ahamiyat kasb etadi deb hisoblaydi. Raqobatbardoshlikni qaror toptirish bo‘yicha iqtisodiy jarayonlarni o‘rganishga klasterli yondashuv bshqa qator nazariyalarda ham qo‘llaniladi.¹

E. Lyumer milliy darajadagi savdoni taxlil qilish davomida eksort darajasi yuqori bo‘lgan klasterlarni o‘rgangan.²

I.Tolenova va D.Sole texnologik sohalarning guruhlariga ta‘rif berishda “filerlar” tushunchasidan foydalanganlar.³

E.Daxmenning klaster nazariyasi “taraqqiyot bloklari” to‘g‘risidagi tezisga asoslangan.⁴

V.Feldmen tomonidan ishlab chiqilgan nazariyaning afzal tomoni shundaki , u turli mamlakatlardagi diversifikatsiyalangan shakldagi koexonalarni keng ko‘lamda tadqiq qilishga asoslangan.⁵

Samarali klaster strategiyasi so‘nggi o‘n yil ichida ayniqsa ommalashdi. Klasterlar tadbirkorlik amaliy markazlarida yaratiladi va ular jahon bozorida o‘z kuchi va raqobatbardoshligini ko‘rsata oldi. Davlat mavjud klasterlarga yordam ko‘rsatadi va avval bir –biri bilan bog‘liq bo‘lmagan yangilariing yaratilishini qo‘llab quvvatlaydi.

Jahon amaliyotiga muvofiq ASM da quyidagilar klasterlarning asosiy belgilari hisoblanadi.⁶

-klaster qatnashchilari tizimli rivojlanadigan aloqalar, raqobat va kooperatsiya mavjudligi.

-xo‘jalik yurituvchi subyektlar klaster qatnashchilarining iqtisodiy aloqalari barqarorligi , bu aloqalarning klaster qatnashchilari aksariyati uchun ustunlik qiluvchi ahamiyatga ega bo‘lishi.

¹ Портер М. Международная конкуренция: /Пер. с англ. / Под ред. и с предисловием В.Д. Щетинина. – М.: Междунар. отношения, 2005. – 859 с.

² Leamer E.E. Souses of International Comparative Advantage: Theory and Evidence / Cambridge, MIT Press, 1984.

³Tolenado J.A.Propjs des Filires Industrielles. - Revue d'Economie Industrielle. - V. 6. - 1978. - .№ 4. - P. 149-158; Soulie D. Filières de Production et Intégration Verticale. - Annales des Mines, Janvier 1989. - P. 21-28.

⁴ Dahmen E. Entrepreneurial Activity and the Development of Swedish Industry, 1919-1939. - Stockholm, 1950; Mattsson L. G. Management of Strategic Change in a "Markets-as-Networks" Perspective. In the Management of Strategic Change/ Ed. by Fndrew M. Pettigrew. - Oxford, N. Y., 1987.

⁵ Feldman V. P., Audretsch D.B. Innovation in Cities: Science based Diversity, Specialization and Localized Competition-European Economic Review. - 1999. - № 43. - P. 409-429.

⁶ Республика илмий-амалий анжумани материаллари. 2019 йил 24 май: - Бухоро : “Sadridin Salim Buxoriy” Durdona нашриёти, 2019.-260 б.

-butun tizimning uzoq muddatli xo‘jalik innovatsion faolligi yuqoriligi , raqobatli ustuliklarni doimiy takomillashtirishga yo‘naltirilganligi.

Agrosanoat klaster qatnashchilarining innovatsion yo‘naltirilganlik omili klasterlarni ajratib turadigan muhim hisoblanar ekan . Klasterlar qoidaga ko‘ra, ishlab chiqarish texnologiyalari va texnika sohasida ilg‘or o‘shish va kelgusda yangi bozor o‘rinlariga chiqishi kutilayotgan yoki amalga oshirilayotgan joylarda shakllantiriladi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Klaster bu – to‘planib ishni amalga oshirish. Masalan, paxta yetishtirildi. Mahsulot ishlab chiqarish uchun uni endi tolaga aylantirish kerak. Keyingi qadamda tola ip kalavaga, ip kalava esa matoga aylantiriladi. So‘nggi qadamda matodan mahsulot ishlab chiqariladi. Klaster – mana shu butun tizimni shakllantirish. Qisqa qilib aytganda, yarim tayyor maxsulotni tayyor mahsulotga aylantirgan holda yuqori darajada foyda olish va qishloq xo‘jaligi sohasida o‘shishga qaratilgan tizimdir.

Bir paytlar, “O‘zbekiston jahondagi yetakchi paxta yetishtiradigan mamlakatlardan biri, biroq biz faqat xomashyo sotayapmiz, agar shuni ip-kalavaga, ip-kalavani matoga, matoni tayyor mahsulotga aylantirsak, qancha foyda olishimiz mumkin”, degan gap-so‘zlarni bot-bot eshitardik. Bu qishloq xo‘jaligida faoliyat olib borayotganlarning orzusi edi.

Xo'sh, bu orzuni ro'yobga chiqarish uchun nima qilish kerak edi? Bu savolning javobi oddiy emasdi. Buning uchun nafaqat qishloq xo'jaligi sohasini, soha bilan bevosita yoxud bilvosita bog'liq bo'lgan to'qimachilik sanoatidan tortib, qishloq xo'jalik texnikalarini ishlab chiqarish, urug'chilik, kimyo sanoati va shunga o'xshash yana qancha sohalarni isloh qilishga, ularni yangi ish usuliga o'tkazib, muvofiq ishlashini ta'minlashga to'g'ri kelardi. Jahon tajribasi o'rganib ko'rildi. Fransiya va Niderlandiyada klaster tizimi o'z samarasini ko'rsatgan. Bejizga Niderlandiya qishloq xo'jalik mahsulotlari yetishtirish bo'yicha dunyoda ilg'or mamlakatlar qatorida tilga olinmaydi. Biroq ular tajribasi ko'r-ko'rona ko'chirib olinibdida, degan o'yg'a bormasligimiz kerak. Mutaxassislar e'tiroficha, O'zbekistondagi klaster tizimi butunlay novatorlikka asoslangan o'ziga xos tizim.

Avval fermerlarimiz bevosita «O'zpaxtasanoat» bilan shartnoma tuzib, ularni paxta tolasi bilan ta'minlab bergan. «O'zpaxtasanoat»dan esa to'qimachilik korxonalari paxta sotib olardi. Endilikda fermer va to'qimachilik korxonasi o'rtasida uzviylik paydo bo'lmoqda. Klaster tizimi ikkita yo'nalishda tashkil qilindi. Birinchisi, fermerlar va to'qimachilik korxonalari o'rtasida bevosita shartnoma. Ikkinchi, salmog'i yuqori bo'lgan to'qimachilik korxonalari fermerlikni o'zi shakllantirmoqda. Hamda, Fermerlarga ham manfaati katta. Oddiygina misol, kimyoviy o'g'it masalasida qancha sarson bo'lishgan edi. Hozir uning nafaqat tannarxi arzon tushayapti, balki dori sepadigan texnika bilan ham klaster ta'minlayapti. Ilgari har bir faoliyat uchun bankdan kredit olib, faoliyat olib borgan bo'lishsa, endi klasterdan to'g'ridan-to'g'ri, foizsiz mablag' olinayapti. Qolaversa, klaster tizimi bir kun yoki bir yilni o'ylab qilinayotgan tizim emas. Xalqning bebaho boyligi — yer. Uning meorativ holatini yaxshilash, suvni tejash bo'yicha boshlangan ishlar samarasi kelajakda katta samara berishi aniq. Masalan, ko'plab fermer xo'jaliklarida keng hududlarda tomchilab sug'orish tizimi joriy etildi. Suv 30-40 foizgacha tejalyapti. Eng muhimi, dehqonning qadri ulug'lanar ekan. Ilgarigidek, tizzagacha suv, loy kechib sug'orish, degan gap yo'q. Mutaxassis o'zi qarab, muruvvatni burab ko'zdan kechiradi. Bu tizimni butun qishloq xo'jaligiga joriy qilish uchun fermerlar qancha kredit olishi kerak edi.

Klaster tizimi dunyodagi bir qancha yirik davlatlarda o'z samarasini ko'rsatgan. Masalan, Fransiya va Niderlandiya qishloq xo'jaligida klaster tizimi qo'llaniladi.

O'zbekistonda to'qimachilik sohasida dunyodagi eng nufuzli «Gerse» to'qimachilik tashkiloti bilan uchrashuv o'tkazilgan. Ular O'zbekistondagi klaster tizimini unikal sifatida baholadi. Ya'ni, to'qimachilik korxonalari paxta yetishtirishga aralashib, bevosita shundan manfaat ko'rishi bu — unikal.

XULOSA VA TAKLIFLAR

1. Hozirgi kunda 1 gektar yerga 30-40 sentner paxta reja qilib berilmoqda. Lekin ba'zi hududlarda yerning quvvati ya'ni hosildorligi kam bo'lgan yerlar ham uchrab turadi. Bunday yerlarga ham huddi shunday reja qo'yish fermerlarimizga bo'lgan qiyinchilikni oshirmoqda. Shu sababli, klasterlar negizida ilmiy tadqiqot laboratoriyalarini tashkil etib avvalo bu yerlarni o'rganib chiqishni taklif qilamiz. Natijada, yerning hosildorligidan kelib chiqib, urug', mineral o'g'it, zararkunandalarga qarshi dorilarni ishlatishni aniqlaymiz hamda yer maydoniga qancha paxta rejasini tasdiqlanishini bilib olamiz. Agar yerning hosildorligi kam bo'lsa paxta homashyosidan ko'ra dorivor giyohlar yoki boshqa o'simliklar yetishtirilishi maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz. Bu ilmiy laboratoriyalarni tashkil etish nafaqat yerni unimdorligini oshiradi balki klaster uchun kelgusida to'g'ri reja qo'yish, paxtadan ko'ra kattaroq foyda olishga erishishga sababchi bo'ladi hamda yangi ish o'rinlarini paydo qiladi.

2. Ko'plab fermer xo'jaliklar moliyaviy tomondan ish yuritishi cheklanyapdi. Bunga sabab qilib bir nechta fermer xo'jaligi rahbarlari bilan suhbatlashganimizda klasterlar sentabr oyida paxta olib, mart oyida ya'ni 6 oy muddatdan so'ng mablag'larini to'lab berishmoqda ekan. Xalqimizda "Mehnat qilgan kishiga uning peshona teri qurimasdan haqqi to'lash kerak" shunday naql borku. Shunday ekan, yangi va budjetida pul bo'lmagan fermerlarimiz uchun yangi mavsum uchun rejalarini kechiktirishga olib keladi. Shuning uchun klasterlar bilan shartnoma tuzilishi va klaster pul mablag'larini kechiktirmasdan o'z vaqtida to'lashini nazoratga olish kerak. Klasterlar tomonidan kechiktirilgan mablag'lar uchun fermerlarga kompensatsiya to'lashi yoki imtiyozlar taqdim etsa, fermerlar ham o'zida ishonch his etadi va o'z ustida ishlaydi. Bu ham o'z navbatida klaster uchun ko'p miqdorda paxta olishiga sababchi bo'lishi mumkin.

3. Klasterlarimiz faoliyatini yanada takomillashtirish uchun albatta yirik investor hamda brendlarni taklif etishimiz joizdir. Xalqaro investorlarni jalb qilish uchun jahon bazorida xalqaro buxgalteriya hisobi standartlari yordamida ularga qancha foyda olishini tushuntirishimiz va ularga imtiyozlar berishimiz kerak. Albatta bularni 3-5 yillik shartnoma asosida amalga oshirib, kamroq foyda olsakda bu vaqt davomida ularning uskunasi, biznes hamkorliklari, marketingni o'rganishimiz va o'z brendimiz uchun andoza olishimiz kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Портер М. Международная конкуренция: /Пер. с англ. / Под ред. и с предисловием В.Д. Щетинина. – М.: Междунар. отношения, 2005. – 859 с.
2. Leamer E.E. Sources of International Comparative Advantage: Theory and Evidence / Cambridge, MIT Press, 1984.
3. Tolonado J.A. Propjs des Filires Industrielles. - Revue d'Economie Industrielle. - V. 6. - 1978. - .№ 4. - P. 149-158; Soulie D. Filieres de Production et Integration Vertical. - Annales des Mines, Janvier 1989. - P. 21-28.
4. Dahmen E. Entrepreneurial Activity and the Development of Swedish Industry, 1919-1939. - Stockholm, 1950; Mattsson L. G. Management of Strategic Change in a "Markets-as-Networks" Perspective. In the Management of Strategic Change/ Ed. by Fndrew M. Pettigrew. - Oxford, N. Y., 1987
5. Feldman V. P., Audretsch D.B. Innovation in Cities: Science based Diversity, Specialization and Localized Competition-European Economic Review. - 1999. - № 43. - P. 409-429.
6. Республика илмий-амалий анжумани материаллари. 2019 йил 24 май: - Бухоро : "Sadridin Salim Вухорй" Durdona нашриёти, 2019.-260 б.